

Čatić, I., Šarić, Lj., Prilog sustavnoj analizi hrvatskog jezika, Rasprave Zavoda za hrvatski jezik, 20., 1994., 19.–30.

Čatić, I., Šarić, Lj., Znanost zadržava tuđice, Vjesnik, 16. studenoga 1995.

Mihaljević, M., Terminološki priručnik, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1998.

Sažetak

Igor Čatić, sveučilišni profesor u miru, Zagreb

UDK 001.4, znanstveni članak


primljen 3. prosinca 2006., prihvaćen za tisak 16. ožujka 2007.

The Relation between Linguists and Experts in the Creation of Terminology

In creating professional language, experts are in the advantage, whereas the linguists need to pay great attention to whether the provided solutions are consistent with the rules of the Croatian language. However, they must not impose solutions that would blur the clarity that the use of foreign words could achieve. This applies especially to the words that have found universal acceptance in many languages, as it is the case with the words *komplikiranost* (complicatedness) and *kompleksnost* (complexity).

HRVATSKO VOJNO NAZIVLJE U RJEČNIKU JURIDISCH-POLITISCHE TERMINOLOGIE

Mile Mamić

rvatsko vojno nazivlje bilo je prvo na udaru prilikom promjene političkih i društvenih sustava u kojima je živio hrvatski narod, napose nakon godine 1918., kad je to nazivlje, kao i hrvatski jezik uopće, bio izvrgnut snažnomu nasilju s izrazitom težnjom nametanja Hrvatima srpskih jezičnih obilježja. Koliko je to nasilje bilo, najbolje svjedoči primjer sveze *umirovljeni časnik* umjesto *penzionirani* (točnije srpski: *penzionisani*) *oficir*, što je dr. Ivan Šreter najprije platio zatvorom, a ubrzo i glavom.

Najprije se valja ukratko prisjetiti nekih važnijih pojedinosti u vezi s rječnikom Juridisch-politische Terminologie.¹ U skladu s poslijerevolucijskim načelom o jednakosti svih naroda u Monarhiji austrijska je vlada godine 1848. odlučila da se

¹ Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe, Beč, 1853.

„zakonsko-vladni list“ (Reichs-Gesetz und Regierungsblatt) ima izdavati „na svim književno izgrađenim slavenskim jezicima“² u Monarhiji.³ Budući da slavenski jezici još nisu bili tako izgrađeni i osposobljeni za tu novu ulogu, vlada je osnovala zajednički odbor u koji su imenovani vrsni stručnjaci pravne, filološke i drugih struka (Šafařík, Kollar, Miklošič, Karadžić, Ivan Mažuranić i dr.). Oni su što hitnije trebali napraviti Njemačko-slavenski rječnik pravnih i političkih naziva.⁴ Za voditelja projekta postavljen je Šafařík. Stoga se on i osjeća ponukanim reći nešto o radu odbora, o teškoćama na koje su nailazili, o raznim strujama u odboru, o hrvatsko-srpskom jezičnom pitanju, te o razlozima zašto se nije pojavio zamišljeni rječnik. Učinio je to u Predgovoru češkom izdanju rječnika Juridisch-politische Terminologie.⁵ Iz toga dragocjenog predgovora (koji je ujedno svojevrsan izvještaj o radu na projektu, i to vrlo iscrpan, temeljit, precizan i pouzdan) saznajemo mnoštvo vrlo zanimljivih podataka.

Spomenut ćemo ukratko samo neke, važnije:

1. Zagovornici austroslavizma htjeli su stvoriti potpuno jednaku terminologiju za svih pet književno izgrađenih slavenskih jezika.⁶
2. Taj je pokušaj naišao na jak otpor većine članova odbora tako da je unitaristički prijedlog odbačen kao „pobožna želja“.⁷
3. O općeslavenskim terminološkim pitanjima raspravljalo se u zajedničkom odboru, a o pitanjima pojedinoga jezika raspravljala je posebna sekcija za pojedini jezik.
4. U početku je bilo pet sekcija: češka (češko-moravsko-slovačka), poljska, rusinska (zapravo ukrajinska), slovenska i ilirsko-srpska (zapravo hrvatska i srpska kao jedna).
5. Na sjednici zajedničkoga odbora već je „ilirsko-srpska“ sekcija „razdijeljena u dva posebna književna kruga“ ne samo „zbog upotrebe dvaju različitih alfabeta“, nego i „zbog različitih drugih okolnosti“.⁸ Za urednika hrvatskoga izdanja odbor je izabrao Dimitrija Demetra, a za srpsko – Božidara Petranovića.

² „... literärisch cultivirten slavischen Dialecte.“

³ Tako stoji u Šafaříkovu Predgovoru rječniku Juridisch-politische Terminologie. Deutsch-böhmische Separat-Ausgabe, Beč, 1850., str. IV.

⁴ O pojedinostima pri radu na tom projektu i razlozima zašto se taj rječnik nije pojavio pod takvim imenom vidi: Mile Mamić, Deutsch-slawisches Wörterbuch i bečki dogovori, Rasprave zavoda za jezik, 14., 1988., str. 113.–118.

⁵ Vidi djelo iz bilješke 3.

⁶ „... eine dem Wortstamme und der Wortform nach gleichlautende Terminologie für alle fünf in der österreichischen Monarchie literärisch cultivirten slawischen Dialecte.“

⁷ „ein frommer Wunsch“.

⁸ „... verschiedener anderer Umstände wegen...“

6. Svaki je urednik imao potpunu slobodu pri obradi i usavršavanju svojega dijela, bez obzira na to u kakvu će izdanju (zajedničkom ili posebnom) to biti objavljeno.
7. Sve su sekcije stvarale odgovarajuće nazive na svojem jeziku na temelju zajedničkoga njemačkog predloška koji je ekscerpiran iz važnijih austrijskih zakona prve polovice 19. stoljeća, pa i nekih prijašnjih.
8. Očekivalo se da će se pojaviti Deutsch-slavisches Wörterbuch der juridisch-politischen Terminologie u kojem će se navoditi za pojedini njemački naziv odgovarajuće rješenje u pojedinom slavenskom jeziku Monarhije.⁹

Četverojezični rječnik Juridisch-politische Terminologie (Beč, 1853.) temeljito je istražen s raznih gledišta, osobito njegovo pravno i političko nazivlje.¹⁰ Taj je rječnik dragocjen rudnik za istraživanje hrvatskoga gospodarskog, trgovačkog, školskog (nastavnog), prometnog (poštanskog), vojnog i drugog nazivlja. Imamo li na umu činjenicu da je taj rječnik trebao ispuniti u to vrijeme važnu ulogu: osposobiti hrvatski jezik kako bi on mogao biti potpuno ravnopravan jezik u Monarhiji, onda je njegova uloga bila doista vrlo velika za svoje vrijeme i vremena koja dolaze. Bio je to izazov sličan današnjem kad hrvatski jezik treba osposobiti kako bi mogao postati ravnopravnim jezikom ujedinjene Europe.

Sada se može prijeći na pitanje hrvatskoga vojnog nazivlja u rječniku Juridisch-politische Terminologie. Promotrit ću s raznih gledišta vojno nazivlje u tom rječniku, njegov odnos prema hrvatskoj terminološkoj tradiciji, prema suvremenom stanju toga burnog razdoblja te prinos toga rječnika izgradnji hrvatskoga vojnog nazivlja u drugoj polovici 19. stoljeća i kasnije.

Vladimir Mažuranić u Prinosima¹¹ donosi obilje vojnih naziva koji su se u nas tijekom duge ratničke povijesti na većem ili manjem prostoru, duže ili kraće upotrebljavali. Kako on to inače čini, sve nazivlje nekoga terminološkog mikrosustava donosi pod temeljnom riječi toga sustava. Tako i hrvatsko vojno nazivlje sažima

⁹ To se ipak nije ostvarilo nego su izišla posebna izdanja Juridisch-politische Terminologie, najprije njemačko-češko, zatim njemačko-poljsko, potom njemačko-ukrajinsko i napokon njemačko-hrvatsko, srpsko i slovensko (za četiri jezika u jednoj knjizi, usporedno).

¹⁰ Mile Mamić, Temelji hrvatskoga pravnog nazivlja, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1992., 186 str.; II., prošireno izd., Profil, Zagreb, 1999., 192 str. Vidi još od istoga autora ove radove: Hrvatski, srpski i slovenski jezični purizam u rječniku Juridisch-politische Terminologie, Rasprave zavoda za jezik IFF, knjiga 10.–11., Zagreb 1985., str. 99.–107.; Deutsch-slavisches Wörterbuch i bečki dogovori, Rasprave Zavoda za jezik, 14., Zagreb, 1988., str. 113.–118. i Juridisch-politische Terminologie – „kamen temeljac“ književnojezičnog jedinstva hrvatskog i srpskog, Rasprave Zavoda za jezik, 15., Zagreb, 1989., str. 179.–186.

¹¹ Vladimir Mažuranić, Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik, Zagreb, 1908.–1922.; Pretisak, Informator, Zagreb, 1975.

na jednoj stranici pod riječi vojska. Mnogi od tih naziva bili bi nam danas gotovo nepoznati, ali su vrlo poticajni za jezičnopovijesna i druga istraživanja. Ima tu, naravno, i onih koji su preživjeli sve bure i oluje, te, posvećeni starinom, trajno žive u hrvatskom jeziku. Mažuranić nam svjedoči da ćemo mnoštvo vojnih naziva naći u vojnim uredbama u staroj Hrvatskoj (npr. u Vjekoslava Klaića), u mnogim važnijim zaključcima hrvatskoga sabora, pa čak i u davorijama F. Krste Frankopana. Dodajmo tu i Krležina Hrvatskoga boga Marsa, gdje je izgrađen sustav hrvatskoga vojnog nazivlja nepovratno ušao u jezik hrvatske književnosti i tako se, otet zaboravu, sačuvao za bolja vremena.

Izdvojio sam vojno nazivlje iz rječnika Juridisch-politische Terminologie. Našlo se toga dosta – dvadesetak stranica.

Raščlanjujući ekscerpiranu građu s raznih gledišta, potvrđuje se uglavnom ono što se pokazalo pri istraživanju pravnoga nazivlja u tom rječniku.

Po svemu se vidi da je urednik hrvatskoga dijela toga rječnika vrlo dobro poznao hrvatsku terminološku tradiciju i iz nje je uzimao što se moglo uzeti. Potvrđuju to mnogi stari vojni nazivi koji su se i u ovom rječniku našli (npr. *časnik*, *satnik*, *prisega*, *zakletva*, *oružje*, *boj* itd.).

Vrlo je dobro poznao onodobnu publicistiku i imao širok krug istaknutih prijatelja, poznanika, zanesenih preporoditelja. Sigurno je utkao u rječnik mnoge Šulekove nazive premda su Šulekovi rječnici kasnije objavljeni.

Hrvatski se urednik nije slijepo držao njemačkoga predloška, pa ni ponuđenih terminoloških rješenja u slovenskom i srpskom nego je slobodno uzimao ili stvarao hrvatsko vojno nazivlje. Nije stoga čudno da se u rječniku nalazi tako mnogo novih riječi, novih sveza i pomaka značenja postojećih riječi.

U pogledu jezičnoga purizma očito je da je hrvatski urednik mnogo više nastojao za tuđice, pa i europeizme, pronaći odgovarajuću hrvatsku riječ nego što je to činio srpski urednik (Petranović) ili slovenski (Cigale).

Evo nekoliko zanimljivih primjera (u kojima je na prvom mjestu njemački, a zatim slijede hrvatski, srpski i slovenski, koji su međusobno odvojeni znakom ;):

Auditor; saslušnik (vojnički sudac); saslušnik, auditor; avditor, vojaški sodnik.

Battaillon; tisućnija, batalijun; batalion; bataljon.

Feld=Marschall; ratovnik; vojni maršal; poljni maršal.

Feld=Marschal=Lieutenant; podratovnik; vojni podmaršal; poljni podmaršal.

Feld=Zeugmeister; topovnik; general topništva; genaral topništva.

Gensd↔armerie; oružanstvo, oružništvo; četništvo; žandarmerija.

Werbe=Officier; kupivojni častnik; naimnij častnik, officir; nabirni oficir.

Demeter nudi hrvatsku riječ za europeizme *avangarda*, *arirgarda*, *bataljon*, *general*, *infanterija*, *maršal*, *pontonjerija*, *žandarmerija* itd.

Upada u oči zanimljiva činjenica: Njemački je jezik preuzeo mnoštvo vojnih naziva od dragih im Francuza, a Hrvati sredinom 19. stoljeća imaju umjesto francuskih naziva vlastite, i to mnogo prije nego su se u njemačkom jeziku pojavile odgovarajuće purističke tvorenice. Valja priznati da su za mnoge internacionalizme u mađarskom, prije nego u hrvatskom i njemačkom, postojale purističke tvorenice i da su one potakle nastanak odgovarajuće hrvatske riječi, poduprle na neki način njezin nastanak i opstanak. U svojoj vrlo vrijednoj knjizi o toj problematici¹² István Nyomárkay ima opsežno poglavlje o vojnom nazivlju, koje on promatra uglavnom trojezično (mađarski, hrvatski i njemački), uključujući po potrebi latinski, francuski i druge jezike te znalački odmjeravajući mogućnosti međusobnih utjecaja. Spomenuo bih da u mnogo slučajeva argumentirano pobija Rammelmeyerove tvrdnje¹³ o njemačkom kao jeziku uzoru. I. Nyomárkay na kraju poglavlja o vojnom nazivlju uz sve kritičke ograde zaključuje da bi se barem u četrdesetak naziva sigurno trebao uzeti mađarski kao uzor za nastanak odgovarajućega hrvatskoga naziva. Čini mi se da oba spomenuta istraživača u pitanju hrvatskih prevedenica zanemaruju mogućnost da su Hrvati stoljećima mogli izravno piti vodu s nepomučenih latinskih izvora, te da im nije trebalo nikakvo, pa ni francusko-njemačko-mađarsko posredništvo. Uostalom, kad u jeziku nastane neki tvorbeni obrazac, to po sebi otvara mogućnost nastanka mnogih drugih riječi po tom obrascu.¹⁴ Pritom je uloga jezika uzora gotovo zanemariva.

Mogli bismo na temelju svega izloženoga zaključiti da je rječnik Juridisch-politische Terminologie znatno obogatilo i hrvatski vojni jezik. Ako to i nije još bio sasvim izgrađen sustav hrvatskoga vojnog nazivlja, bio je velik prinos stvaranju takva sustava, što će kasnije učiniti Bogoslav Šulek i njegovi suradnici. Oni će taj sustav, a na temelju njemačkoga i mađarskoga predloška, gdje se vojna pitanja temeljito uređuju, na neki način zaokružiti. Od Šuleka smo dobili riječi *domovnica*, *domobran*¹⁵, *domobranac*, *domobranstvo* i mnoge druge. Sustav hrvatskoga vojnog nazivlja, nastao u Šulekovo vrijeme i najviše njegovom zaslugom, a u koji je velikim dijelom utkana hrvatska terminološka starina, održao se sve do godine 1918., kad je narušen nametanjem obilježja srpskoga vojnog jezika. Lako se uvjeriti da su mnogi naši „noviji“ vojni nazivi zapravo oni stari, koji su stradali u hrvatsko-srpskom terminološkom okršaju. Među njima je svakako i *časnik*, pa bio on *umirovljeni* ili *djelatni*.

¹² István Nyomárkay, Ungarische Vorbilder der kroatischen Spracherneuerung, Budimpešta, 1989.

¹³ Matthias Rammelmeyer, Die deutschen Lehnübersetzungen im Serbokroatischen, Wiesbaden, 1975.

¹⁴ Stjepan Babić, Njemačke prevedenice – izazov našim lingvistima, Dometi, 13., 1980., 9., 91–96.

¹⁵ U početku je riječ domobran značila obrana domovine. Zato je načinjena i riječ domobranac za mušku osobu koja brani domovinu. Kasnije je riječ domobran potisnula riječ domobranac i preuzela njegovo značenje.

Sažetak

Mile Mamić, Filozofski fakultet, Zadar

UDK 81'373.21, znanstveni članak

primljen 22. siječnja 2007., prihvaćen za tisak 23. ožujka 2007.

Croatian Military Terminology in the Dictionary
Juridisch-politische Terminologie

In this article, the author shows that the four-language dictionary *Juridisch-politische Terminologie* (Vienna, 1853) had a very important role in creating the system of Croatian military terminology. In this dictionary, the Croatian editor incorporated the old Croatian military terminology. All this provided a firm foundation on which Šulek and his collaborators could develop a good system of Croatian military terminology that was seriously disrupted by Serbian domination after 1918, but that has been restored in its greatest part in the past two decades.

POŠTAPALICE U HRVATSKOM JEZIKU

Stojan Vrljić



današnje vrijeme svemoćne tehnike događa nam se da satima čekamo na nekoj autocesti pa ponekad kao jedino rješenje za nastale nepravilike možemo čuti ironičnu izreku: *Štap u ruke* pa poprijeko.

Štap u ruke uzimamo onda kada sami nemamo dovoljno snage ustrajati u hodu do konačnog cilja pa smo prisiljeni oslanjati se na štap, *poštapati se*. A to nas podsjeća na tjelesno slabašna čovjeka, čovjeka koji ne može samostalno hodati, na nesposobna čovjeka, na invalida koji je prisiljen na *poštapanje*.

Međutim, riječ *poštapanje* ima i svoje drugo značenje. Nas će riječi *poštapanje*, *poštapalica* više zanimati kao jezikoslovni naziv, a to je

„uobičajeni izraz izvan sadržaja što ga loš govornik rabi kada mu nedostaje riječ“¹

ili

„riječ kojom se tko često služi u govoru bez potrebe“.²

¹ Rječnik hrvatskoga jezika, LZ, ŠK, Zagreb, 2000.

² Vladimir Anić, Rječnik hrvatskog jezika, Zagreb, 1994.